

EEN HALVE EEUW INTRIGEREN

M. Bruggeman, *Nassau en de macht van Oranje. De strijd van de Friese Nassaus voor erkenning van hun rechten, 1702-1747* (Hilversum: Verloren, 2008, 480 p., ill.)

Tussen de regels van deze studie van Marijke Bruggeman kan de lezer een boeiend neventhema ontwaren. Het boek begint en eindigt met de vermelding van een historiografische Oranjemythe. En wel de veronderstelling dat de Oranjes zich steeds onbaatzuchtig voor het algemene landsbelang hebben ingezet. Deze onbaatzuchtigheid straalt te meer in de tegenstelling met de vermaledijde regenten, die alleen hun eigen belang in het vizier hadden. Niets is uiteraard minder waar. De leden van de familie Oranje-Nassau waren tijdens het *ancien régime* een integraal onderdeel van de bestuursoligarchie. Alle tekorten en misbruiken van de regenten en edelen komen exponentieel terug in de politiek van de stadhouder en zijn huis, of zo men wil zijn hof. Het kan bij lezing van dit boek over het tweede stadhouderloze tijdperk niemand ontgaan hoe vaak de stadhouders met de geldbuidel rammelden om beslissingen te beïnvloeden, om vrienden te maken of te houden. Bij goed gedrag stelden zij ambten in het vooruitzicht. De alom veroordeelde cumulatie van ambten bereikte bij de opeenvolgende stadhouders een door geen regent geëvenaarde omvang. Zij werkten aan de uitbouw van orangistische facties, zwaarden samen en konkelden dat het een lieve lust was. Buitenlandse mogendheden probeerden zij voor hun ambities in het geweer te krijgen en rechtens kregen beloningen voorgeschoteld als ze in hun vonnis met de stadhouderlijke belangen re-

kening hielden. Schutters uit de burgerij kregen gezamenlijk enkele ducaten 'om zich vrolijk te maecken', zodat iedere stand een beloning naar zijn maatschappelijke status ontving. Van hoog tot laag fungeerde geld als orangistische smeermolie. Er bestond een duister geldcircuit met als centrum het Leeuwarder hof. In de Engelse historiografie wordt dit, ook daar in de politiek van het *ancien régime* veel toegepaste strategische middel met de uitdrukking 'Old Corruption' aangeduid.¹ 'Oude Corruptie'. Het begrip verdient het ook in Nederland ingeburgerd te raken, al voorspel ik het geen glanzende toekomst in de Vaderlandse Canon.

Maar over de invloed van het geld in de politiek gaat deze studie van Bruggeman niet expliciet. De schrijfster koos als onderwerp de minst glorieuzere periode uit de geschiedenis van de Republiek, althans voor de familie Oranje-Nassau. Met deze dissertatie worden nieuwe historische wegen bewandeld. Onderwerp van onderzoek is niet de traditionele historiografische tegenstelling tussen Holland en Oranje-Nassau, of de subtiel onderscheiden tussen partij en factie zoals die uiteengezet werden door D.J. Roorda. Het leidend uitgangspunt vond de schrijfster in een ondertussen ingeburgerd, en uiteindelijk aan de Franse socioloog P. Bourdieu ontleend paradigma. De schrijfster noemt zijn naam niet, maar de toepassing ontleende ze aan het boek van C. Schmidt uit 1986, *Om de eer van de familie*, een studie over de familie Teding van Berkhout die op de uitgangspunten van de beroemde Fransman is geïnspireerd.² Kern van dit paradigma is de inzet van iemands 'maatschappelijk vermogen', dat samengesteld is uit 'financieel beheer, politieke strategie en sociaal beheer'. Dit uitgangspunt blijkt in de toe-

passing toch niet meer te omvatten dan een stramen voor de indeling van de studie. Want in de uitwerking wordt er, behalve door middel van een beknopte verwijzing in de inleiding tot ieder deel, zelden op een van de drie beheersthema's teruggerepen. Daarnaast is de invloed van A.J.C.M. Gabriëls' boek, *De heren als dienaren en de dienaar als heer* uit 1990 maar moeilijk over het hoofd te zien.³ Beide studies komen in indeling en thematiek overeen. Samen vormen de studies van Bruggeman en Gabriëls een eeuw aaneengesloten binnenlandse politieke geschiedenis over eerst de bijna totale onmacht, en vervolgens over de bijna totale macht van de stadhoudelijke familie.

Het eerste deel vaart onder het hoofdje 'Maatschappelijk vermogen' en begint met een presentatie van de belangrijkste personen, de familie Oranje-Nassau en haar Leeuwarder entourage. Vervolgens worden de omvang van het vermogen en het beheer uit de doeken gedaan. De financiële situatie was niet rooskleurig, het vermogen was relatief gering, ondanks dat de stadhouder de rijkste inwoner van de Republiek was. Een indrukwekkend verschil met andere vermogens was er niet, zeker niet voor een ambitieus persoon die streefde naar de status van eminent hoofd van staat. Het is jammer dat de lezer geen vergelijking met andere vermogens of inkomsten krijgt gepresenteerd. Bijvoorbeeld de adellijke Lubbert Adolf Torck van Rosendael, die een jaarinkomen kon besteden dat een kwart minder was dan dat van de stadhouder. Bovendien leefde hij met zijn familie schuldevrij.⁴ Daar kon de stadhoudelijke familie zich niet op beroepen, want te Leeuwarden ging men gebukt onder de last van torenhoge schulden waardoor de kredietwaardigheid van het huis slechts

met veel moeite was te handhaven. Ook was er nauwelijks geld om de buitenhuizen goed te onderhouden, zodat de representatie van het Leeuwarder gezag onder druk kwam te staan. Deze sectie wordt besloten met een uiteenzetting van het 'sociaal-politiek vermogen' en is eigenlijk een inleiding op het volgende deel. Kort komen de discussies over het stadhouderschap, het zoeken naar vrienden en de manoeuvreerruimte binnen het bestaande constitutionele bestel aan de orde.

Het grootste deel van de studie betreft de juridische strijd die de familie op diverse fronten moest voeren over de politieke en financiële nalatenschap van Willem III. Een chronologische en thematische ordening leidt de lezer door de Leeuwarder hoofdbreken over het vaak vruchteloos gemanipuleer om militaire en politieke ambten te verwerven. De agenda van de successievelijke Friese stadhouders Johan Willem Friso, Maria Louise en Willem IV was overvol. De familie ging de strijd aan over het markizaat van Veere en Vlissingen tegen de Staten van Zeeland, benoemingen tot generaal in het Staatse leger met de Staten-Generaal, de toelating tot de Raad van State, om het stadhouderschap in Groningen en Gelderland, en vervolgens de overige gewesten. Niets ging vanzelfsprekend of eenvoudig. De 'rechten' waar de familie Oranje-Nassau zich op beriep, waren blijkbaar maar voor weinige regenten onweerspreekbaar duidelijk. Onder de toegepaste politiek vielen alle formele en informele middelen, zoals de inzet van 'Oude Corruptie', tot gezagsbeïnvloeding. Zoals de constituties van de afzonderlijke gewesten, maar ook de netwerken die de familie Oranje-Nassau in gewesten en steden al of niet wist op te bouwen en te onderhouden. Een enigszins gewijzigde titel zou, dacht ik, de in-

houd van het boek pregnanter hebben gereflecteerd: *De onmacht van Oranje. De strijd van de Friese Nassaus voor erkenning van hun ambities.*

Ook de onenigheid met de opeenvolgende koningen van Pruisen over de nalatenschap van Willem III vulde veel ruimte in de agenda. Buiten de Republiek maakte vermeend recht zonder steun van een leger in de Europese jungle geen kans. Op grond van een testamentaire regeling van Frederik Hendrik (een dochter van hem was gehuwd met een voorouder van de koning) confronteerde de Pruisische koning zijn Leeuwarder tegenstander met een *fait accompli*. Zonder enige aarzeling had hij de gehele erfenis van Willem III in de Duitse gebieden onder zijn gezag geplaatst. Pruisische troepen bezetten de territoria, en de koning dacht er geen moment aan zijn hiel te lichten. Over het in de Republiek gelegen bezit van Willem III begon een dertig jaar durende strijd. De stadhouder wenste aanvankelijk via het recht het conflict op te lossen, maar de Pruisische koning was dit zijn vorstelijke eer te na en bovendien vertrouwde hij (overigens terecht) de objectiviteit van de rechters in de Republiek niet. Hij wenste door onderhandelingen tot een overeenkomst te komen. De koning was de machtigste heer, en zo gebeurde het dan ook.

Opmerkelijk is de behandeling van het gewest Holland in de studie. Iedere stadhouderlijke ambitie liep stuk op dit machtigste gewest van de Republiek. Maar desondanks krijgt het relatief weinig aandacht, de Hollandse politiek blijft een bijna onzichtbaar stootkussen tegen de stadhouderlijke ambities. Hetzelfde geldt voor Amsterdam, die staat in de Hollandse staat die bestuurd werd door een republikeinse elite die zeer goed uit de voeten kon zonder de inmenging van

een eenhoofdig gezag. De familie Oranje-Nassau zocht vooral steun onder de regenten en edelen in de landgewesten, om met deze kleine bondgenoten als Gulliveriaanse dwergen de reus te kunnen binden. Dat was een begrijpelijke maar langdurige misrekening. De oude historiografische tegenstelling – Holland versus Oranje-Nassau *cum suis* – is toch niet eenvoudig weg te poetsen.

Het archiefwerk van de studie is voorbeeldig en grondig, zelfs zeer grondig. Ook de verslaglegging is dat. De bronnen waarop de studie is gebaseerd, zijn de uitgebreide correspondenties tussen de stadhouders en hun aanhang, en die tussen prinselijke paladijnen aan het hof en zijn medestanders in de gewesten. Het moet een tijdrovend werk zijn geweest. Geen enkel vergadercircuit in de ingewikkelde republikeinse constitutie kent voor de schrijfster geheimen. Ze weet van elk gremium de plaats, de bevoegdheden, de mogelijkheden, de interne werkwijze, de beperkingen en de functionarissen. Het gevolg van haar opgestapelde kennis was dat welhaast alle aandacht uitgaat naar het verloop van de politieke intriges. Zo uitgesponnen is de verslaggeving dat ik halverwege het boek wenste dat de schrijfster meer moed had gehad zaken en gebeurtenissen samen te vatten. Mij overviel soms het ongeduld dat de Oranje-Nassaus zo goed gekend moeten hebben. Maar ongetwijfeld zou bij die keus minder gewestelijke geschiedschrijving voor het voetlicht zijn gekomen.

De pogingen van de familie Oranje-Nassau waren moeizame, vreugdeloze en langdurige exercities, vol herhaalde zetten en pogingen, teleurstellingen en terugtochten en de toepassing van de gememoreerde 'Oude Corruptie'. Wat de beweegredenen waren waarom ze geen voet aan de grond kregen, wordt on-

danks een beknopte verwijzing naar een debat in pamfletten, eigenlijk niet duidelijk. Misschien had de fundamentele bijdrage van Martien Franken over de politiek voor één regio uitkomst kunnen bieden. In zijn betoog wordt duidelijk dat de Veluwse ridderschap over een gedegen regeling beschikte waarin alle edelen gelijkwaardig konden delen in de beschikbare ambten. Inderdaad, een ooit door historici in felle bewoordingen als top-punt van baatzucht veroordeeld contract van correspondentie. Maar uit dit contract wordt duidelijk dat de Veluwse baronnen beschikten over sensibiliteit voor beginselen als onderlinge solidariteit en financiële rechtvaardigheid. De overeenkomst was jarenlang een structureel en gedegen bolwerk tegen de stadhoudelijke kwaden van bemoeizucht, willekeur en bevooroordeeling van vrienden.⁵

Het is geen wonder dat de latere Willem IV er in buien van moedeloosheid over dacht de Republiek de rug toe te keren. Maar waarschijnlijk zag hij er omwille van de eer en mogelijk vanwege het verlies aan geld van af. Want de weinige ambten waar hij wel over beschikte, fourneerden al een derde deel van zijn jaarlijkse inkomsten. Wat hield hem nog meer in Friesland? Nergens blijkt een algemene karakteristiek van het *ancien régime* zo duidelijk als in de verontwaardiging over de onthouding van erfelijk geachte bestuurlijke ambten. Kern van de stadhoudelijke motivering is de opmerking van Willem IV om geen concessie te doen over het markizaat van Veere. Zijn echtgenote was zwanger en hij kon toch moeilijk de rechten van zijn ongeboren kind weggeven. De – zelfs prenatale – handhaving van dynastieke belangen (ambten, eer en vermogen) behoorde tot de diepst gewortelde drijfveren, en uiteraard leefde dat het sterkst bij hen die er

veel bij te winnen hadden. Uniek was de positie van de Friese familie niet, in Engeland streden de jacobieten een principieel identieke strijd. Het beheer van het sociaal vermogen strekte zich ook uit tot het gebruik van de titel Prins van Oranje. Want terwijl Oranje-Nassau en Hohenzollern nog kibbelden over het recht de titel aan hun toch al onoverzienbare reeks titels toe te voegen, was de landsheerlijke buit al lang in handen van de familie Bourbon. Maar de Friese stadhoudelijke familie ontging niet welke propagandistische, zelfs mythische, krachten er van die naam in de politiek van de Republiek uitgingen.

Het tweede stadhouderloze tijdperk was een deprimerende tijd en legde een zware druk op het moreel van de Leeuwarder familie Oranje-Nassau. Haar politiek faalde op vrijwel alle fronten. Alleen bij overtuigde vrienden van Oranje kreeg ze enig gehoor. Het vorstelijk prestige was laag en in het tijdperk waarin de representatieve hofcultuur in Europa dominerend was, hield de Leeuwarder hofhouding ook al niet over. Deze geschiedenis van de langdurig getormenteerde – in katholieke terminologie verbleven ze in het voorgeborchte – familie Oranje-Nassau eindigde met een plotselinge omkeer ten goede. Maar niet vanuit de hemel. Decennia lang weigerde de familie gebruik te maken van de sympathie die onder delen van het volk en de burgerij bestond. De studie geeft enkele voorbeelden van de diepgaande geringschatting die de familie voor het volk in de Lage Landen koesterde. Ze zocht tevergeefs haar heil bij de aristocratie, de riddermatige edelen en stedelijke regenten. Door de inval van de Fransen en de verovering van Bergen op Zoom kwam het volk en de burgerij in beweging en riep massaal om Oranje als redder in nood. En, *mira-*

bile dictu, binnen enkele weken zat Willem IV in alle gewesten op de zo felbegeerde stadhoudelijke zetel, op het geborduurde kussen waar de familie bijna een halve eeuw uitzichtloos voor gevochten had. Het is merkwaardige ironie dat de arrogante weigering het volk en de burgerij in de politiek te betrekken, zo beloond werd. Dat juist het geminachte volk de Oranje-Nassaus uit hun langdurige en ondertussen oneervolle patstelling redde. Het was de omgekeerde wereld waarin een vorst, ondanks een pak aan constitutionele kleren, de legitimatie van zijn bestaan vond in de 'blote' goedkeuring van het volk.

Wie na lezing van Bruggemans studie het boek van Gabriëls er nog eens op naslaat, kan lezen hoe het nieuwe stadhoudelijk regime van start ging. De Friese entourage in Den Haag liet niet na zich voor de verwerving van invloed goed te laten betalen. Het waren gouden tijden voor de uitvoering van politiek volgens de normen van de 'Oude Corruptie'. Het persoonlijk 'financieel beheer' was bij deze heren in goede handen. Men kan zich moeilijk aan de indruk onttrekken dat voor veel orangisten zelfverrijking een belangrijk doel was achter de verheffing van Willem IV tot stadhouder in alle gewesten.

Jean Streng

- ¹ L. Stone en J.C. Fawtier Stone, *An open Elite? England 1540-1880* (Oxford 1984) i.h.b. 289.
- ² C. Schmidt, *Om de eer van de familie. Het geslacht Teding van Berkhout 1500-1900: een sociologische benadering* (Amsterdam, 1986).
- ³ A.J.C.M. Gabriëls, *De heren als dienaren en de diena- ren als heer. Het stadhoudelijk stelsel in de tweede helft van de achttiende eeuw* ('s-Gravenhage, 1990).
- ⁴ J.C. Bierens de Haan, *Rosendaal, Groen Hemeltjen*

op Aerd. Kasteel, tuinen en bewoners sedert 1579 (Zutphen, 1994) 91.

- ⁵ M.A.M. Franken, 'Een contract van correspondentie van de Veluwe ridderschap (1727-1750): een voorbeeld van schandelijk ambtsbejag of van verdelende rechtvaardigheid?', *Bijdragen en mededelingen Gelre*, LXXXIX (1998) 79-112.

PALACES OF THE PRIVILEGED

D.R. Coffin (ed. V. Bezemer Seller), *Magnificent buildings, splendid gardens* (Princeton: Princeton University Press, 2008); J. Dunne, P. Janssens, ed., *Living in the city; elites and their residences, 1500-1900*. Studies in European urban history (1100-1900), XII (Turnhout, 2008).

2008 saw the publication of two key works on the subject of elite residential practices in Europe in the early modern period. *Magnificent buildings, splendid gardens*, contains twenty articles on Italian, French (Parisian) and English (garden) architecture from the late fifteenth up to the nineteenth century, composed by the American art historian David Coffin (1918-2003), who is perhaps best known for his 1979 *The villa in the life of Renaissance Rome* and 1960 *The Villa d'Este in Tivoli*.¹ Convincingly concluding in the latter book that the meaning of this garden of the Villa d'Este lay in its symbolisation of the mythical garden of Hesperides, David Coffin was one of the first to use his mentor's Erwin Panofsky's iconographical approach for the purpose of the study of historical gardens.

Early modern Italy, France and England also form the backdrop for the nine articles published in *Living in the city; elites and their residences, 1500-1900*, the thir-